

Ігор Немчинов

НОВА БІОГРАФІЯ МИХАЙЛА ДРАГОМАНОВА: ПОВЕРНЕННЯ ІНДИВІДУАЛЬНОСТІ

Ушкалов, Л. (2019). *Чарівність енергії: Михайло Драгоманов*. Київ: Дух і Літера.

Не приховуватимемо: беручи до рук книжку про Драгоманова, 2019 року видану у відомій вже серії «Постаті культури» (Київ: Дух і Літера), ми відчували деяку упередженість. Адже наша традиція біографістики в цілому не надто далеко пішла від радянської. За тим усталеним каноном, якщо людина стала відомою або й славетною в якійсь царині (а про інших ніби й писати та читати не варто), то її життя подається на кшталт життя святих. Біографія особи, як і кожен наратив, пишеться з кінця й кожний її крок наче має підводити її (і читача) до кінцевого результату, тобто до того місця, яке посідає ця людина в історії.

Свого часу П'єр Бурдьє [Див.: Bourdieu 2017] привернув увагу до вад такої побудови біографії. Справді, життя схоже на шлях, складений з початку, різних етапів і кінця. Останній зазвичай розуміється і як завершення, і як мета. Але на життєвому шляху будь-якої людини трапляються роздоріжжя й випадковості, що можуть докорінно змінити ніби «заплановану траєкторію». Хоча біографія Драгоманова відтворюється Леонідом Ушкаловим за наративними правилами й розгортається як історія, відповідно до хронологічного порядку, з початком, кульмінацією та розв'язкою¹, він декларує спробу «наскільки це можливо, показати життя Драгоманова не чорно-білим, а барвистим, таким, яким наше життя є насправді» [Ушкалов 2019: 14]². І значною мірою йому це вдалося.

Цікаво, що Ушкалов веде розповідь про Драгоманова від першої особи. Це є дещо незвичним для нашої наукової та науково-популярної літератури. Проте, здається, автор тим декларує готовність не ховатися за позірною «об'єктивністю», а взяти на себе повну відповідальність за «свого» Драгоманова. Такий підхід дозволяє йому зробити книжку фактом власної біографії, ненав'язливо провести паралелі між життєвою ситуацією Драгоманова і життєвим простором кількох поколінь українців, що живуть зараз.

© І. Немчинов, 2023

¹ Структурно книгу поділено на чотири глави за періодами життя Драгоманова: «Гадяч і Полтава (1841–1859)», «Київ (1859–1876)», «Женева (1876–1889)», «Софія (1889–1895)», а кількість параграфів символічно відповідає числу прожитих ним років. Зрозуміло, що найбільш насиченими подіями та плідними з цих періодів були Київський і Женевський, яким присвячено левову частку тексту, що загалом налічує 600 сторінок.

² Надалі посилання на цю книгу подаються спрощено: номер сторінки після скорочення с., у круглих дужках, без зазначення прізвища автора і року видання.

Загалом, на наше переконання, біографія будь-кого з видатних діячів набуває змісту і смислу тільки тоді, коли читач знаходить у ній щось спільне із власною долею. І тут не надто важливо, скільки років пролягло між ними, адже часто-густо обставини життя виявляються якщо не тотожними, то дуже схожими. Здавалося б, дитинство Драгоманова й наше розділяють близько півтораєста років й кілька епох. Проте згадка п. Ушкалова про родину Драгоманових: «що більше підростали діти, то все більше й більше в їхній мові починала панувати російщина» (с. 45) проводить важливу паралель із обставинами життя українців 70–80-х років ХХ ст. Це не просто опис мовної ситуації юного Драгоманова, але й фіксація значно більшої біди. Українці упродовж багатьох десятиліть здебільшого якщо і прилучалися до європейської культури, то за посередництва культури російської. Це призводило до надмірного входження до цієї культури за рахунок якщо не повної відмови від українства, то істотно спотвореного уявлення про нього. Як було сказано, мова – це дім буття. Тож «переклад» європейської культури російською мовою не стільки наближав українця до Європи, скільки цементував його приналежність до «*общерусской*» (читай – російської) спільноти.

Ушкалов погоджується з Давидом Заславським, який «писав про дитячі та юнацькі роки Драгоманова: “Увесь свій розвиток він здійснював російською мовою і прилучався до європейської літератури за посередництвом російської”» (с. 87). Із власного досвіду поколінь українців, що формувалися за радянської системи, можна зрозуміти, скільки зусиль і часу знадобилося Драгоманову, щоб ще за життя в Україні захистити (або навіть і сформувати) власну українську ідентичність. Значною мірою ілюзія можливості існування України й української культури у федерації з Росією та російською культурою залишилася у свідомості не тільки самого Драгоманова, але й багатьох українців. Навіть зараз вона ще час від часу транслюється деякими вітчизняними інтелектуалами.

Як зазначалося вище, за каноном, життя таких людей як Драгоманов, має транслюватися як життє. Натомість п. Ушкалов не уникає гострих моментів – колізій, пов’язаних із захистом магістерської дисертації, стосунків із «Громадою», невдалою роллю «генерала від революції» у 1878 році, непростим спілкуванням з колами української і російської еміграції тощо. Залучений значний масив листування самого Драгоманова з широким колом діячів, згадки про нього у листуванні між ними дозволяють скласти більш повне уявлення про місце мислителя в українському інтелектуальному русі, про сприйняття його особи та його політичних та філософських ідей загалом.

Відчувається, що це не тільки спроба автора надати якомога більше інформації, але, передусім, розуміння того, що Драгоманов був живою людиною, якій властиві помилки, сумніви, емоційні вчинки тощо. І це також вкрай важливо для розуміння нами не тільки самого Драгоманова, але й процесу виникнення та розгортання української думки в усьому її розмаїтті.

Книжку професора Ушкалова було видано до 24 лютого 2022 року. Але деякі її фрагменти набули ще більшої актуальності саме під час нинішньої війни. Зокрема, автор згадує про те, як російський революціонер Михайло Бакунін у травні 1849 року радив повсталим мешканцям Дрездена встановити на міські стіни «Мадонну» Рафаеля та інші великі полотна з картинної галереї, мовляв, німці не наважаться стріляти в Рафаеля. А коли багато років по тому хтось жартома спитав його, чи став би він радити це дрезденцям, якби місто облягало російське військо, той відповів, що ні й мотивував так: «Руський чоловік – дикун; він не тільки в Рафаеля стрілятиме, а й у саму Божу Матір, коли начальство накаже» (с. 27).

Леонід Ушкалов цілком виправдано наводить ті чи інші думки Драгоманова. І такі, що можуть слугувати дороговказом для нас, як-от роздум Драгоманова те, що про прогрес як «посильне й поступове вдосконалення» можливий і існує також у реальному світі, «що ідеал і бажання досконалості в майбутньому житті не повинні мати своїм наслідком байдужість до того, що відбувається в житті реальному, а, навпаки, мають зміцнювати бажання уподібнити, наскільки це можливо, реальне життя до життя ідеального» (с. 156). І такі, що змушують замислитися як над помилками Драгоманова, так і нашими власними. У магістерській дисертації Драгоманов писав, що «розвиток народу дуже часто не лише не припинявся з послабленням держави, а навіть ішов успішніше» (с. 170). Такий погляд й надалі не дозволяв йому розглядати національну державність як мету українського руху. Справді, самостійна держава сама по собі не може бути єдиною метою. Будь-який державний апарат намагається довести тотожність своїх інтересів з державними, а інтереси держави – з інтересами громади. І це несе ризики знайомої нам «приватизації» держави. У той же час Драгоманов писав, що «народ, не маючи, певно, і 25 спокійних років, раз по раз мігруючи від Карпат до Дону й назад, зберіг мову, звичаї та прагнення – від Мономаха до Хмельницького, від Хмельницького до Гонти, від Гонти до нашого часу» (с. 364). Неможливо уявити, ніби Драгоманов не усвідомлював, що тільки національна держава здатна забезпечити народові такі вкрай необхідні «спокійні роки». Тож набуття народом державності є не єдиною, проте необхідною умовою його існування. А завдання громадськості полягає в постійному тиску на державний апарат, змушуючи його невинно діяти у зворотному його бажанню напрямку – наближати свої інтереси до інтересів громади.

Леонід Ушкалов наводить слова зі статті Драгоманова «Шевченко, українофіли й соціалізм»: «Шевченко настільки великий чоловік для українства, що зовсім не диво, коли на його так часто оглядаються українці й неукраїнці, коли зайде розмова про українську справу. Лихо тільки, що досі ніхто не зваживсь докладно розсудити об тім, що таке справді Шевченко сам по собі й у свій час, а всі, хто бравсь писати про нього, перш усього думали про себе, і кожний повертав Шевченка, як йому на той час було треба, та гляючи на те, перед ким говорилось про українського кобзаря» (с. 335-336). Значною мірою така характеристика стосується й постаті та творчості самого Драгоманова. Ушкалов здійснив, на нашу думку, вдалу спробу цю тенденцію якщо не зламати, то суттєво похитнути.

П'єр Нора, автор концепції «єго-історії», писав про філософську тенденцію «реабілітації» самості, «відвоювання» суб'єктивної частки індивідуальності [Нора 2014: 91]. Філософські й соціально-політичні погляди того чи іншого мислителя варто аналізувати з обов'язковим урахуванням його індивідуальності, незвідної до його приналежності ширшій спільноті. Ба більше, саме індивідуальність стилю життя та стилю мислення є найціннішим у спадку мислителя. Леоніду Ушкалову, на наш погляд, вдалося стерти нашарування бронзи з образу Драгоманова, розповісти про його життя і творчість «*sine ira et studio*» і, зрештою, повернути його індивідуальність.

Літературознавчий та письменницький хист Леоніда Ушкалова зробив його книжку цікавою й такою, що читається із задоволенням. Можна стверджувати, що вона є найкращим дослідженням життєвого шляху та творчої спадщини Драгоманова після серії статей, написаних Іваном Лісяком-Рудницьким [Див.: Лісяк-Рудницький 1994].

Дане видання, безперечно, є окрасою серії «Постаті культури», що в кожній книжці ніби заново презентує навіть настільки відомих людей, до усталеного образу яких, здавалося б, додати нічого, відкриває нові сторінки їхніх біографій, пропонує нове

бачення різних аспектів їхньої творчості й закликає до вдумливого читання та переосмислення усього вітчизняного інтелектуального простору.

Книга Леоніда Ушкалова буде корисною як філософам, історикам, літературознавцям та політологам, так і широкому загалу читачів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

- Лисяк-Рудницький, І. (1994). *Історичні есе*. Т. 1. Київ: Основи.
Нора, П. (2014). *Теперішнє, нація, пам'ять*. Київ: Кліо.
Ушкалов, Л. (2019). *Чарівність енергії: Михайло Драгоманов*. Київ: Дух і Літера.
Bourdieu, P. (2017) *The Biographical Illusion* (1986). In W. Hemecker & E. Saunders, Eds, *Biography in Theory: Key Texts with Commentaries* (pp. 210-216). Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110516678-036>

Одержано 8.10.2022

REFERENCES

- Bourdieu, P. (2017) *The Biographical Illusion* (1986). In W. Hemecker & E. Saunders, Eds, *Biography in Theory: Key Texts with Commentaries* (pp. 210-216). Berlin: De Gruyter. <https://doi.org/10.1515/9783110516678-036>
Lysiak Rudnytsky, I. (1994). *Historical essays* (Vol. 1). [In Ukrainian]. Kyiv: Osnovy.
Nora, P. (2014) *The Present, Nation, Memory*. [In Ukrainian]. Kyiv: Klio.
Ushkalov, L. (2019). *The magic of energy: Mykhailo Drahomanov*. [In Ukrainian]. Kyiv: Duh i Litera.

Received 8.10.2022

Ihor Nemchynov

Mykhailo Drahomanov's new biography: the return of individuality.

Ushkalov, L. (2019). *The magic of energy: Mykhailo Drahomanov*. Kyiv: Duh i Litera.

Review of Ushkalov, L. (2019). *The magic of energy: Mykhailo Drahomanov*. Kyiv: Duh i Litera.

Igor Nemchinov

Нова біографія Михайла Драгоманова: повернення індивідуальності.

Ушкалов, Л. (2019). *Чарівність енергії: Михайло Драгоманов*. Київ: Дух і Літера.

Огляд книги Ушкалов, Л. (2019). *Чарівність енергії: Михайло Драгоманов*. Київ: Дух і Літера.

Ihor Nemchynov, doctor of sciences in philosophy, professor, Mykhailo Drahomanov Ukrainian State University.

Ігор Немчинов, д.філос.н., професор Українського державного університету імені Михайла Драгоманова.

e-mail: i.h.nemchynov@npu.edu.ua